

2. Забужко О. Єврейство як носій національної ідеї в рецепції української літератури початку ХХ ст. // Філософська і соціологічна думка. – 1994. – №1–2. – С.32–40.

3. Українка Л. «Не так тії вороги, як добрії люди» // Зібрання творів: У 12 т. – К., 1978. – Т.8. – С.19–25.

4. Франко І. Дещо про себе самого // Збір. Творів: У 50 т. – Т.31. – С.28–33.

5. Франко І. До Е. Егеля. Між 13–16 листопада 1882 р. // Збір. Творів: У 50 т. – Т.48. – С.334.

6. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі // Збір. Творів: У 50 т. – Т.45. – С.401–409.

7. Франко І. Я. З кінцем року // Франко І. Молода Україна. – Львів, 1910. – С.107.

8. Франко І. Я. З останніх десятиліть ХІХ в. // Літературно-науковий вісник. – 1901. – Т.15. – Кн.8. – С.57.

9. Франко І. Я. Кілька слів о тим, як упорядкувати і провадити наші людські видавництва // Збір. Творів: У 50 т. – Т.45. – С.187–203.

10. Франко І. Я. Коли не по конях, то хоч по голоблях // Франко І. Молода Україна. – Львів, 1910. – С.123–126.

11. Франко І. Я. Мойсей // Збір. Творів: У 50 т. – Т.5. – С.201–264.

12. Франко І. Я. Чи вертатись нам назад до народу? // Збір. Творів: У 50 т. – Т.45. – С.140–150.

13. Франко І. Я. Що таке поступ // Збір. Творів: У 50 т. – Т.45. – С.300–348.

References

1. Braginec' A. I. Filozofski i suspil'no-politychni pogljady Ivana Franka. – L'viv, 1956; Voznjak M. S. Z zhyttja i tvorchosti Ivana Franka. – K., 1955; Zabuzhko O. S. Filozofija ukrai'ns'koi' idej' ta jevropejs'kij kontekst. – K., 1993; Gundorova T. I. Inteligencija i narod v povistjah Ivana Franka 80–h rokiv. – K., 1985; Kyryljuk Je. P. Ivan Franko. – K., 1956.

2. Zabuzhko O. Jevrejstvo jak nosij nacional'noi' idej' v recepcij' ukrai'ns'koi' literatury pochatku XX st. // Filozofski i sociologichna dumka. – 1994. – №1–2. – S.32–40.

3. Ukrai'nka L. «Ne tak tii' vorogy, jak dobrii' ljudy» // Zibrannja tvoriv: U 12 t. – K., 1978. – T.8. – S.19–25.

4. Franko I. Deshho pro sebe samogo // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.31. – S.28–33.

5. Franko I. Do E. Egelja. Mizh 13–16 lystopada 1882 r. // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.48. – S.334.

6. Franko I. Odvertij lyst do galyckoi' ukrai'ns'koi' molodezhi // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.45. – S.401–409.

7. Franko I. Ja. Z kincem roku // Franko I. Moloda Ukrai'na. – L'viv, 1910. – S.107.

8. Franko I. Ja. Z ostannih desjatyli' XIX v. // Literaturno–naukovyj visnyk. – 1901. – T.15. – Kн.8. – S.57.

9. Franko I. Ja. Kil'ka sliv o tim, jak uporjadkuvaty i provadyty nashi ljudovi vydavnytstva // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.45. – S.187–203.

10. Franko I. Ja. Koly ne po konjah, to hoch po golobljah // Franko I. Moloda Ukrai'na. – L'viv, 1910. – S.123–126.

11. Franko I. Ja. Mojsej // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.5. – S.201–264.

12. Franko I. Ja. Chy vertatys' nam nazad do narodu? // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.45. – S.140–150.

13. Franko I. Ja. Shho take postup // Zibr. Tvoriv: U 50 t. – T.45. – S.300–348.

Mohnatyuk I. A., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor Department of History of Ukraine, Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine, Kyiv), Mohnatyuk@ukr.net

I. Franko on the role of intellectuals in the development of Ukrainian society

The article analyzes Ivan Franco's convictions as for the place and role of Ukrainian intelligentsia in society. It examines the main tasks which the poet defined for intelligentsia in order to improve the life of Ukrainian society.

Keyword list: Franko, intellectuals, «Young Ukraine», the writer and society.

***

УДК 94–021.51(477)«1850/1917»

Радченко Н. М.,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, Ужгородський національний університет (Україна, Ужгород), nataradchenko117@ukr.net

ФІНАНСОВА ПУБЛІЧНА ЗВІТНІСТЬ КРЕДИТНИХ УСТАНОВ ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ВИВЧЕННЯ КРЕДИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ (1850–1917)

Аналізується публічна фінансова звітність банківських та кредитних установ другої половини ХІХ – початку ХХ ст., у якості періоджерела фінансової статистики. Фінансова звітність кредитних установ – це бухгалтерська звітна документація, у якій в цифрах відбивалися підсумки проведення основних кредитних операцій за рівні періоди часу. Банки та кредитні товариства були зобов'язані надавати таку звітність в Міністерство фінансів, в казенну палату і публікувати в пресі. Виявлено, що матеріали поточного контролю за діяльністю кредитних установ накопичувалися увесь період їх існування до весни 1917 р., тобто до моменту, коли система збору та публікації цих даних припинила своє існування. Комплекс фінансової звітності банків виявляється, описується, досліджується з точки зору ступеня повноти, однаковості, порівнянності і достовірності його даних. Встановлено, що дані фінансової звітності відображають основні тенденції розвитку кредитно-банківської системи та загальноекономічної кон'юнктури.

Ключові слова: банк, кредитні товариства, кредитно-фінансова система, ломбард, оцадні каси.

Особливістю дослідження історії розвитку кредитних установ є те, що їхні висновки базуються на статистичних даних. А отже, важливою складовою роботи з вивчення джерел з історії розвитку кредитної сфери України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. є аналіз статистичної інформації, що міститься у даних фінансової публічної звітності.

Багатий та різноманітний матеріал статистичних джерел привернув увагу багатьох дослідників, до нього у своїх дисертаційних дослідженнях зверталися О. М. Краснікова [1], І. Е. Новікова [2], М. Г. Казьмирчук [3] та інші. Безпосередньо джерелознавчий аналіз публічної фінансової звітності акціонерних комерційних банків Російської імперії здійснила російська дослідниця С. О. Саломатина, однак вона зосередила увагу винятково на петербурзьких та московських банках [4].

Метою нашої статті є аналіз інформаційного потенціалу публічної фінансової звітності банківських та кредитних установ України (1850–1917 рр.).

Фінансова звітність кредитних установ – це бухгалтерська звітна документація, у якій в цифрах відбивалися підсумки проведення основних кредитних операцій за рівні періоди часу. Ще у 1817 р. у Статуті державних кредитних установлень стосовно обов'язків Комерційного банку зазначалася необхідність публічної фінансової щомісячної та щорічної звітності: «Правління предоставляет Министру... мѣсячные и годовые ведомости о двѣженіи всехъ суммъ и капиталовъ въ Коммерческомъ Банкъ обращающихся» [4]. Поступово це правило закріплювалося і в подальших правових актах, які регулювали кредитно-банківську галузь.

Практика публікації піврічних і щомісячних балансів кредитних установ з'явилася одночасно з виникненням перших комерційних банків у Росії в 1860–ті рр., як результат перейняття практики закордонних держав, зокрема Франції. Вимоги щодо трьох видів звітності (щорічної, піврічної та щомісячної), з обов'язковою умовою їх опублікування, зафіксовані в уставах кредитних установ [5; 6]. Дана система передбачала поєднання регулярної публічної звітності та аудиторських перевірок, призначуваних час від часу. У цій системі публічна

звітність, або звітність перед державними органами, вважається первинним контролем, що призначений для двох видів аналізу: по-перше, виявлення динаміки в операціях кредитної установи за кілька років; по-друге, порівняння операцій декількох установ між собою. Іншими словами, за результатами аналізу динаміки операцій, наприклад, окремого банку або за даними порівняльного вивчення становища всіх банків за рік могла бути призначена аудиторська перевірка окремих кредитних установ. Таким чином, фінансова звітність призначена для з'ясування не фінансового стану банку чи кредитного товариства, а тенденцій розвитку усієї кредитної системи [4].

Банки та кредитні товариства були зобов'язані надавати таку звітність в Особливу канцелярію по кредитній частині Міністерства фінансів, в казенну палату і публікувати її головні статті в пресі. Ці матеріали поточного контролю за діяльністю кредитних установ накопичувалися увесь період їх існування до весни 1917 р., тобто до моменту, коли система збору та публікації цих даних припинила своє існування. Подібна практика була одним із способів здійснення державного контролю та формою оприлюднення інформації стосовно операцій кредитних установ. «В начале 1870-х годов деятельность Министерства финансов и Государственного банка придала мощный импульс развитию статистического дела в банковской сфере. В результате, финансовая статистика коммерческих банков заработала в стране как система» [4].

Як зазначалось вище фінансова звітність кредитних установ ділилася на щорічну, піврічну і щомісячну. Щорічно банки публікували звіт, який готувався до щорічних зборів акціонерів. У повному вигляді він являв собою брошуру, надруковану типографським способом і містив три види звітності: звіт про обороти за операціями, рахунок прибутків та збитків, заключний річний баланс на 31 грудня минулого року. У випадку банку у звіті публікувався також перелік цінних паперів, що знаходилися у його портфелі. Щомісячна та піврічна документація представлені одним документом – балансом. Затверджені державою стандартної форми звіту до 1872 р. не було, і кожна установа самостійно обирала ту чи іншу форму. Наприклад, «Отчет о действиях Чигиринского городского общественного банка за 1869 год» складався з трьох частин: 1) Касовий рух сум; 2) Власні капітали банку із зазначенням основного та запасного; 3) Капітали благодійні та такі, що мають конкретне призначення [7, с. 2–3].

З іншою більш детальною формою звіту можна ознайомитися на прикладі звіту Роменського міського громадського банку за 1870 р., він містить сім пунктів прибутків та витрат банку: 1) Баланс на 01.01.1871 р. – рахунок прибутків та витрат за 1871 р. із зазначенням сум витрачених на утримання співробітників, будинку та приміщень, канцелярські та інші потреби; 2) Суми видані за відсотками вкладів; 3) Витрати на протест прострочених векселів та на інші потреб; 4) Відрахування відсотків, за строковими виплатами, що переходять на 1871 рік; 5) Прибуток за 1870 р.: на міські потреби, примноження запасного та основного капіталу; 6) Залишок з 1869 р. відсотків, що переведені по строку на 1870 р.; 7) Сума отриманих прибутків протягом року: по обліку, позикам під заставу, відсоткових паперів на нерухомих власність, різне; 8) Підсумок [8, с. 3–4].

Проте, незважаючи на відсутність стандартної форми фінансової звітності кредитних організацій, ці документи зберігають істотну однаковість, Починаючи із 1870-х рр. це стало можливим ще й завдяки заходам по уніфікації звітності, проведеним Міністерством фінансів та Державним банком в 1872–1874 рр. Першим і найважливішим кроком у цьому напрямку стало формування «Статуту кредитного». За законом 31 травня 1872 р. банки отримали типовий статут, в якому був записаний стандартний перелік дозволених операцій: «Устанавливаются для публикуемых кредитными учреждениями балансов обязательную форму, с показанием отдельных операций, согласно их Уставам, и, в нужных случаях, требуют от Правлений сих учреждений надлежащих объяснений» [9, арк. 758]. Таким чином уніфікувався перелік рахунків, за якими кожен банк повинен був звітувати.

Наступним кроком на шляху до створення однакових банківських балансів стало скликання 24 листопада 1873 р. у Санкт–Петербурзі Першого з'їзду представників акціонерних банків комерційного кредиту. За ініціативи Міністерства фінансів на з'їзді був прийнятий проект типового балансу. З 1874 р. більшість банків поступово перейшло на новий перелік рахунків.

Так, річний звіт Київської, Одеської, Харківської, Севастопольської, Катеринославської, Житомирської, Кам'янець–Подольської, Полтавської, Миколаївської та Херсонської контор та відділень Державного банку за 1878 р. містив наступні, подані за кожен місяць, дані:

Актив: 1) каса: золото, срібло, розмінні монети, кредитні білети; 2) облік і переоблік векселів; 3) облік строкових паперів; 4) позики під заклад: державних відсоткових паперів, акцій та облігацій; товарів; 5) рахунок із банком; 6) протестовані векселі; 7) прострочені позики; 8) відсотки видані під вклади; 9) витрати; 10) різне: гербовий папір та марки, інше; 11) баланс.

Пасив: 1) капітал; вклади: строкові, безстрокові, суми на поточному рахунку; 2) вклади: відсоткові, безвідсоткові; 3) відсотки нараховані вкладникам; 4) суми на перевірку білетів та телеграм; 5) відсотки по операціям; 6) перехідні суми; 7) різне; 8) баланс.

Схожу форму мали і фінансові звіти товариств взаємного кредитування, так, у 1872 р. Полтавське товариство взаємного кредитування надало звіт за наступними операціями установи:

Дебет: 1) Зобов'язання 288 членів; 2) зобов'язання за внесками; 3) каса; 4) поточний рахунок у Полтавському відділенні Державного Банку; 5) суми забезпечені відсотковими паперами; 6) позики під заставу: державних відсоткових паперів, акцій, різних відсоткових паперів; 7) облікові векселі: соло–векселі забезпечені; векселі за двома підписами; 8) майно та витрати по управлінню; 9) відсоткові папери, що належать товариству; 10) баланс.

Кредит: 1) капітал забезпечення: оборотний; перехідні суми; 2) поточний рахунок членів; 3) вклади з відсотками: строкові, безстрокові; 4) відсотки за операціями: позики під заставу (державних відсоткових паперів, акцій, різних відсоткових паперів), облік векселів; 5) різне; 6) суми витрат на повідомлення векселедавців та на публікацію повідомлень; 7) баланс.

Необхідно зазначити, що ми маємо справу з відомостями, які банки та кредитні товариства хотіли повідомити про себе в межах обов'язкової інформації,

необхідної від них Міністерством фінансів і податковими органами. Однак, у дореволюційній літературі достатньо свідчень про угоди, які не відображені у статутах і просто заборонених, які установи проводили у формі дозволених операцій.

Фінансова звітність банків та кредитних закладів формувалася під впливом російського законодавства. Російське податкове законодавство регламентує лише звітність про капітали і прибутки кредитних товариств. Ця практика продиктована системою оподаткування. Так, банки платили основні податки на капітал і на прибуток. Звіт про капітали і прибутки встановлювався ще законом від 6 грудня 1836 р. [10]. «Статут про прями податки» за законом від 15 січня 1885 р. встановлював додатковий збір з великих підприємств, включаючи кредитні, у розмірі 3% чистого прибутку. За цим законом «... обязаны въ теченіи мѣсяца по утверждѣніи Общимъ Собраніемъ годового ихъ отчета, предоставитъ сей отчетъ, съ протоколомъ Общаго Собранія, въ Губернское Податное Присутствіе той губерніи, гдѣ Правленіе имѣетъ свое мѣстопробываніе, а равно препроводитъ для ихъ печатанія, за установленную плату, въ Вѣстникъ Финансовъ, Промышленности и Торговли, заключительный балансъ и извлеченіе изъ годового отчета» [11, арк. 11]. Також, ця публікація повинна була включати підсумковий баланс підприємства та витяги з річних звітів, що містять такі відомості: 1) сума основного, запасного, резервного та інших капіталів; 2) рахунок прибутків і збитків за звітний рік; 3) розподіл чистого прибутку із зазначенням розміру виданого або призначеного до видачі дивіденду на кожну акцію [11, арк. 11].

Висновки. Особливості форми і змісту фінансової звітності банків та кредитних товариств, що відображали їхню специфіку, сформувалися під впливом наступних факторів: традицій діловодства, розвитку кредитного законодавства та політики Міністерства фінансів щодо кредитних установ [4]. Ієрархія цих факторів складалася так, щоб розвиток законодавства і політика Міністерства фінансів лише уніфікували практику діловодства та рахівництва. Першооснова фінансової звітності кредитних установ – це комерційна практика і традиції.

Таким чином, фінансова звітність банків та кредитних установ являє собою великий комплекс матеріалів, що охоплює весь період історії кредитних організацій до 1917 р. Фінансова звітність за весь період подібна в основних групах балансових рахунків, тому дані мають дуже високий ступінь порівнянності. Дані фінансової звітності відображають основні тенденції розвитку кредитно-банківської системи та загальноекономічної кон'юнктури.

Список використаних джерел

1. Краснікова О. М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861–1917 рр.) / О. М. Краснікова: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.01.04. / КНУ – К., 1999. – 17 с.
2. Новікова І. Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.) / І. Е. Новікова: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01 / Новікова Ірина Едуардівна. – К., 2009. – 235 с.
3. Казьмирчук М. Г. Соціальна діяльність ломбардів під російської України (1886–1917 рр.) / М. Г. Казьмирчук: автореф. дис. ... к.і.н.: спец. 07.00.01 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2007. – 20 с.
4. Саломатина С. А. Коммерческие банки в России: динамика и структура операций 1864–1917 гг. / С. А. Саломатина. – М.:

РОССПЭН, 2004 // http://istina.msu.ru/media/publications/book/34a/bfa/2944522/Salomatina_Kommercheskie_banki_v_Rossii.pdf.

5. Свод законов Российской империи. Устав государственных кредитных установлений. – Р.4. – Гл.1. – Ст.99.
6. Повне зібрання законів Російської імперії (надалі ПЗЗРІ). Вид.2. – Т.37 (1862). – 37950. – С.115; Т.14 (1894). – 10767. – С.14; Т.15 (1895). – 11755. – С.12.
7. Киевские Губернские Ведомости. – №99. – 20.08.1870. – С.2–3.
8. Полтавские Губернские Ведомости. – №35. – 12.05.1871. – С.3–4.
9. Повне зібрання законів Російської імперії. Вид.2. – Т.47. Ч.1. (1872). – 50913.
10. Повне зібрання законів Російської імперії. Вид.2. – Т. X. Ч.1. – Ст.2139–2198.
11. Повне зібрання законів Російської імперії. Вид.2. – Т. V. (1885). – 2664.

References

1. Krasnikova O. M. Finansy ta kredyt u sil's'komu gospodarstvi Livoberezhnoi' Ukrainy epohy vil'nogo pidpryemnytva (1861–1917 rr.) / O. M. Krasnikova: avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk: spec. 08.01.04. / KNU. – K., 1999. – 17 s.
2. Novikova I. E. Rozvytok bankiv's'koi' systemy Ukrainy v umovah stanovlennja rynkovogo gospodarstva (druga polovyna XIX – pochatok XX st.) / I. E. Novikova: dys. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01 / Novikova Iryna Eduardivna. – K., 2009. – 235 s.
3. Kaz'myrchuk M. G. Social'na dijal'nist' lombardiv pid rosij's'koi' Ukrainy (1886–1917 rr.) / M. G. Kaz'myrchuk: avtoref. dys. ... k.i.n.: spec. 07.00.01 / Kyi'vs'kyj nacional'nyj un–t im. Tarasa Shevchenka. – K., 2007. – 20 s.
4. Salomatina S. A. Kommercheskie banki v Rossii: dinamika i struktura operacij 1864–1917 gg. / S. A. Salomatina. – M.: ROSSPJEH, 2004 // http://istina.msu.ru/media/publications/book/34a/bfa/2944522/Salomatina_Kommercheskie_banki_v_Rossii.pdf.
5. Svod zakonov Rossijskoj imperii. Ustav gosudarstvennyh kreditnyh ustanovlenij. – R.4. – Gl.1. – St.99.
6. Povne zibrannja zakoniv Rosijs'koi' imperii' (nadali PZZRI). Vyd.2. – T.37 (1862). – 37950. – S.115; T.14 (1894). – 10767. – S.14; T.15 (1895). – 11755. – S.12.
7. Kievskie Gubernskie Vedomosti. – №99. – 20.08.1870. – S.2–3.
8. Poltavskie Gubernskie Vedomosti. – №35. – 12.05.1871. – S.3–4.
9. Povne zibrannja zakoniv Rosijs'koi' imperii'. Vyd.2. – T.47. Ch.1. (1872). – 50913.
10. Povne zibrannja zakoniv Rosijs'koi' imperii'. Vyd.2. – T. X. Ch.1. – St.2139–2198.
11. Povne zibrannja zakoniv Rosijs'koi' imperii'. Vyd.2. – T. V. (1885). – 2664.

Radchenko N. M., candidate of historical sciences, associate Professor Department of the History of Ukraine, Uzhgorod National University (Ukraine, Uzhgorod), nataradchenko117@ukr.net

Financial public reporting of credit institutions as a source of history study of credit and banking system of Ukraine (1950–1917)

This article analyzes the public financial reporting of banks and credit institutions of the second part of XIX – early XX century, as a source of financial statistics. Financial credit reporting, it is accounting documentation, which made the main results of credit operations for equal periods of time. Banks and credit institutions were required to provide such reports to the special office of the Ministry of Finance, official chamber and publish major articles in newspapers. These current control materials of credit institutions accumulated during all period of its existence till Spring of 1917, till the moment, when the system of collecting and publishing this information ceased to exist. This practice is one way of state control and the form of disclosure regarding transactions of credit institutions.

Financial statements complex of banks, describes, investigates in terms of the degree of completeness, uniformity, and the reliability of its information. Features of the form and content of financial statements of banks and credit societies that reflect their specificity, formed under the influence of the following factors: the development of credit legislation and policy of the Ministry of Finance on credit institutions. The hierarchy of these factors shape so that the development of legislation and policy of the Ministry of Finance only unified record keeping and accounting practices. First principle financial reporting of credit institutions – its a commercial practice and traditions.

Keywords: bank, credit organizations, credit-financial system, pawnshop, savings banks.

* * *